

4

za staro pravdo

veno taufer
čehov utva prometeji
kralj malhus
slovensko ljudsko gledališče celje
sezona 1973/1974
ki grof na žrebci
h gospodov
aki

BOJAN ŠTIH
zamiseln in izbor

REŽIJA

LEKTOR

JEZIKOVNI SVETOVALEC
ZA KRLEŽEVE BALADE
ODRSKA OPREMA
VEČERNE OBLEKE

JANEZ MENART

Anno Domini

Obleganje

Kmečka zveza

MIROSLAV KRLEŽA

V megli

Kronika

Baba cmizdri pod galgama

Galženjačka

Ni med cvetjem ni pravice

ANTON AŠKERC

Znamenja na nebu

Pred cesarjem

Tlaka

Boj pri Brežicah

Tabor

Stava

Kronanje v Zagrebu

JANEZ MENART

Balada 1515

VEZNO BESEDILO

ZA STARO PRAVDO
recital za trinajst igralcev
in igralk ter tri pesnike

FRANCI KRIŽAJ

MAJDA KRIŽAJEVA

VANJA DRACH

AVGUST LAVRENČIČ

VIDA ZUPAN-BEKČIČEVA

SREDNJEVEŠKE BALADE

JANA ŠMIDOVA

IVO BAN

JANEZ BERMEŽ

BALADE PETRICE KEREMPUHA

PAVLE JERŠIN

BORUT ALUJEVIČ

LJERKA BELAKOVA

BRUNO VODOPIVEC

SANDI KROŠL

STARA PRAVDA

MIJA MENCEJEVA

MARJAN DOLINAR

PAVLE JERŠIN

MARIJA GORŠIČEVA

BORUT ALUJEVIČ

SANDI KROŠL

MARJANCA KROŠLOVA

ŠTEFAN VOLF

JANEZ BERMEŽ

SREDNJEVEŠKE BALADE

IVO BAN

MARJANCA KROŠLOVA

Tone Zupanc, vodja predstave — Štefan Volf, tehnično vodstvo — Bogo Les, razsvetljava — Franc Klobučar, odrski mojster — Kostume izdelalo krojaštvo »Elegant« Celje

Recital je posvečen spominu na kmečke upore na Slovenskem pred 500 leti in na hrvaško-slovenski punt pred 400 leti

Pričujoči recital SLG v Celju posveča spominu in proslavi štiri-stoletnice kmečkih uporov v 16. stoletju. Urednik je v ta namen izbral venec balad iz slovenskega in hrvaškega slovstva: Aškerčevo Staro pravdo, izbor iz Krleževih Balad Petrice Kerempuha in Menartovih Srednjeveških balad.

Aškerčeva Stara pravda je nastala kot odmev pesnikove ljubezni do kmečkega življa, saj je bil povezan z njim po rodu in po službeni dolžnosti. V Podsredi in v Šmarju je Aškerc razmišljal o krajih, ki so bili povezani s kmečkimi upori. Začel je študirati razne zgodovinske vire in se temeljito poglobil v omenjeno problematiko. Nastalo je devet zgodovinskih balad. Tematično se poglabljajo v slovenski upor leta 1515 in v veliki hrvatsko-slovenski upor leta 1573. Prve tri balade (Znamenje na nebu, Kralj Matjaž in Zmaj) strašne dogodke le napovedujejo. Balada Pred cesarjem prča, kako je ljudstvo slepo zaupalo avstrijskemu cesarju. V Tlaki in Boju pri Brežicah pa že spregovori kmečka pest. Balada Knežji kamen je le vezna pesem, je sporočilo, da misel na upor ni zamrla. Zadnje tri pesmi (Tabor, Stava in Kronanje v Zagrebu) ciklus zaokrožujejo in zaključujejo. Iz njih zvemo za novo zbiranje kmečke vojske, za podobo glavnih nasilnikov in za kruto maščevanje po porazu. Tu se je moč Aškerčeve ustvarjalnosti enkratno zlila s pomembnostjo in tragičnostjo kmečkega uporištva.

Krležev venec balad pa je precej mlajši. Nastal je leta 1935, v času, ko je Krleža prišel v veliko stisko. Na Hrvatskem svojih del skoraj ni mogel tiskati. Z desne so mu očitali, da sploh ni Hrvat in hrvatski pesnik, z leve pa, da v njegovih delih ni proletarcev. V Krleži pa je vse vrelo ob njegovi mrznji do vsega, kar ni bilo ljudsko. Tako se je v njem kar utrgal plaz protestnih balad o trpljenju zagorskega človeka pod peto srednjeveške fevdalne in cerkvene gospode. Svoj protest je zlil v historično obtožnico, ki pa so jo sodobniki dobro razumeli kot kľofuto vsem zatiralcem. V tej izdajateljski stiski se je Krleža obrnil na našega dramatika Bratka Krefta. Ta pa je posredoval v uredništvu Ljubljanskega zvona, da so v njem objavili prve balade iz omenjenega cikla. Navdušenost ljubljanskih naprednih pisateljev je bila tolikšna, da so posredovali v Akademski založbi, naj le-ta balade sprejme med svoje izdaje. Založnik Silvester Škerl se je za stvar zavzel in potem zbirko natisnil v tiskarni Veit na Viru pri Domžalah. Zbirka je že izšla, ko je nanjo postala pozorna banska uprava v Ljubljani. Spletke niso uspele in delo je šlo med ljudi.

Svoje protestne balade je Krleža položil v usta ljudskemu muzikantu in pohajaču Petrici Kerempuhu. Pri Hrvatih pomeni to, kar pri Slovencih Pavliha. Lik je zašel v hrvatsko slovstvo po Lovrenčičevi priredbi nemške in flamske zgodbe o Tillu Eulenspieglu

(Petrica Kerempuh iliti Kerempuh iliti čini iz življenja človeka prokšenoga, Varaždin 1834). Pesmi so žgoče obtožbe za vso prelito kri, za vse polomljene ude in nedoumljive smrti po temnicah in na vešalih (Petrica i Galženjaki, V megli, Na mukah Galženjačka).

Jezik za slovenskega poslušalca ni lahek. Svojo obtožbo je Krleža odel v patino stare zagorske kajkavščine. Zato občutimo jezik skoraj baročno nabrekel, kar pa ne moti, da nas ne bi zajel poseben čar stare kajkavske narečne dikcije. Brez jezikovne priprave bolj čutimo, kot pa razumemo valovanje zagorske besede. Zadnje tri pesmi so iz Menartovih Srednjeveških balad (Obleganje, Kmečka zveza in Balada o kmečkem puntu). Tematično so sorodne Aškerčevim in Krleževim, po dikciji pa so posnetek srednjeveškega nibelunškega verza. Avtor pravi, da so sestavni del Krvave rihte, epa o kmečkih puntih, ki ga piše že dolgo. Ker so zaokrožena enota, jih je pesnik izdal ob jubilejnem letu (Janez Menart, Srednjeveške balade, Ljubljana 1973). Knjiga obsega enaindvajset enot. Pesmi je ilustriral Boris Kobe, tako da so slike organska sestavina knjige. Snovi se je pesnik približal na različne načine. Stik z njo mu je dalo ljudsko pripovedništvo (Kri), podoživljanje srednjeveškega življenja (Meč, Anno Domini, Vitez, Jetnik, Ljubezen, Coprnica), stik s starodavnimi spomeniki (Grb), ali pa narodna zgodovina (Obleganje, Kmečka zveza, Balada o kmečkem puntu 1515). Namen teh balad v sklopu Menartovega epa pa je ta, »da ustvarijo v bralcu ugodno razpoloženje, da ga postavijo iz današnjega časa v svet minulih stoletij«. Balade oživljajo duha časa, v katerem so dozoreli pogoji za nastanek velikega kmečkega punta v šestnajstem stoletju.

Nekaj podobnega bi lahko rekli za ves recital, saj je zajel najboljše in najznačilnejše, kar imamo Slovenci in Hrvati na tem področju.

Janez Erklavec

Letos mineva 500 let, odkar so se uporni kmetje na Slovenskem Koroškem prvič povezali v »kmečko zvezo«, poteka pa tudi 400 let od hrvaško-slovenskega upora, ki je pomenil najzrelejši poskus, da bi podložni kmetje zamenjali plemiško oblast z oblastjo v rokah kmečke zveze.

Slovenski kmečki upori pomenijo veliko prelomnico v slovenski zgodovini: prvič se je med stoletnim tujim gospodstvom slovensko ljudstvo dvignilo v boj za osvoboditev in zadalo hude udarce fevdalni družbi. Uporniške zahteve so nakazale smer in postavile skupaj z reformacijo temelje slovenskemu narodnemu prebujanju. Na to staro voljo slovenskega naroda po družbeni osvoboditvi se je navezal narodnoosvobodilni boj leta 1941.

Tovariš Edvard Kardelj je ob 10-letnici OF zapisal: »Po vztrajnosti in heroizmu, ki ga je pokazalo naše ljudstvo, se da s tem desetletjem (1941—1951) primerjati samo še eno obdobje v slovenski zgodovini, obdobje velikih slovenskih kmečkih vojn in uporov v 15., 16. in 17. stoletju, a zlasti velika slovenska kmečka vojna 1514—1515, ki je prav tako kakor ljudska revolucija 1941—1945 mobilizirala vse slovensko ljudstvo in vse slovenske dežele.«

Kratka razlaga tega velikega dogajanja lahko zajame le skromen opis glavnih vzrokov in treh velikih kmečkih uporov, ne more pa obravnavati množice manjših krajevnih gibanj te vrste.

Vzroke za slovenske kmečke upore je treba iskati v celotnem gospodarskem razvoju, ki je v 15. in 16. stoletju zaostрил nasprotja med družbenimi razredi. Zaradi razvijanja prvih oblik kapitalistične proizvodnje in porasta obtoka denarja so fevdalci samovoljno povečali pritisk na podložnike, zasegali kmetije, uvajali tlako in številna nova bremena. Zemljiški gospodje so nanje prevladili tudi izredne davke v zvezi s potrebami nove državne organizacije in obrambe pred Turki. Značilno prikazuje položaj podložnikov tiste dobe freisinški škof, ki se čudi, kako podložniki vse to zmorejo, saj bi jim ne mogli vzeti ničesar, če ne bi plačali, »kajti marsikateri živi na kmetiji, dolžan pa je več, kakor je vredna ta in vse njegovo premoženje.« Poleg tega so kmetje hudo trpeli ob spopadih med fevdalci in zaradi turških ropanj. Kmet je zavračal nova bremena in se skliceval na »staro pravdo«, torej na tisto mero dajatev, ki je bila zapisana v urbariju. Hotel je ohraniti pridobitve, ki mu jih je prinesel novi kapitalistični gospodarski razvoj. Ker je kmet s svojimi dajatvami vzdrževal nastajajoče državne urade in se sam branil proti turškim napadalcem, je zrastle tudi njegova samozavest. Zaupanje v njihovo lastno pomembnost je krepil še deželni knez, ker se je v boju z deželnimi stanovni obračal na podložnike za podporo proti samovoljni zemljiških gospodov. V takem položaju se je rodila misel na upor.

Prvi večji kmečki upor na Koroškem je povzročilo predvsem nezadovoljstvo, ker je obramba proti turškemu plenjenju odpove-

Kmečki upori v slovenski zgodovini

dala, čeprav je plemstvo zbiral tedenski vinar in druge davke za obrambo proti Turkom. Kmetje so se združili v kmečko zvezo (iz nemške besede Bund je nastala slovenska beseda punt — upor). Puntarji so sami hoteli prevzeti obrambo proti Turkom, zato pa odpovedati vse pravice plemstva do davkov, sodstva itd. Punt se je hitro razširil ob Dravi in Zili. Kmetom so se pridružili tudi rokodelci in rudarji. Meščani so puntarjem nabavljali orožje. O privlačnosti kmečkega gibanja pravi sodobna priča: »Ko so določili dan sestanka in se zbrali, so kmetje tekli tja kakor roj čebel v panj in nihče jim tega ne bi mogel preprečiti«. Preplašeno plemstvo so rešili Turki, ki so pridrveli čez Predil, obkolili kmečko vojsko ter domala vse pobili in ujeli. Stanovi so se odahneli.

Vendar so se kmetje odtlej vsako leto kje uprli. Leta 1515 se je več krajevnih uporov zlilo v celoto. Kmetje so se po pokrajinah zvezali v kmečko zvezo in se dogovorili za napade na gradove. Upor se je iz Kranjske širil na južno Štajersko in Koroško. Na zborovanju spodnještajerskih upornikov v Konjicah so pripravili pritožbe na cesarja, iz katerih so razvidni vzroki upora: obubožanje zaradi novih davkov, kršenje »stare pravde«, strah pred grožnjami zemljiških gospodov itd. Uporniki so se sprva borili za staro pravdo, nato pa so začeli odpravljati fevdalni sistem in organizirati ljudsko državo. Oblast naj bi prevzela kmečka zveza.

Plemstvo je šele po štirih mesecih uspelo uničiti upor. Na Štajerskem je Jurij Herberstein izbojeval odločujočo zmago nad puntarji pri Celju, ko je razbil največji oddelek spodnještajerskih puntarjev v bitki, ki so jo začeli kmetje sami z naskokom na mesto. Upor leta 1515 je bil največji kmečki upor v slovenski zgodovini.

Šele čez dobro pol stoletje, leta 1573, je sledil novi veliki kmečki upor, v katerem so se združili slovenski uporniki s hrvatskimi. Vzrok zanj ni bilo le grdo ravnanje zemljiških gospodov s podložniki, temveč splošne gospodarske razmere tistega časa, zlasti kmečka trgovina je nanj zelo močno vplivala. Žarišče upora je bilo na posestvu grofa Franja Tahija, ki je posebno surovo ravnal s podložniki na gospodstvih Štatenberg, Stubice in Sused grad. Kmetje so že leta 1572 ustanovili svoje uporniško bratstvo, v prvih dneh januarja 1573 pa je izbruhnil odkrit upor najprej na Tahijevih posestvih, nato pa se je razširil po Hrvatskem Zagorju in Posavini. Izzval je samostojna kmečka gibanja skoraj po vsem slovenskem ozemlju do Goriške, Medžimurja in Judenburga.

Upor leta 1573 je bil najbolj zrelo gibanje med vsemi kmečkimi upori v slovenski in hrvatski zgodovini. Vrhovno vodstvo upora so sestavljali trije kmetje iz Stubice: Ambrož Gubec (v okolišu

Dolnje Stubice ni bilo v seznamu kmetov okoli 1570 nobenega Matije Gubca, ampak le Ambrož, ki je omenjen v dveh dokumentih med najvažnejšimi uporniki), Ivan Pasanec in Ivan Mogaič, poveljnik vojske pa je bil Ilija Gregorič. Uporniki so izdelali zelo daljnosežen program. Po zmagi nad gospodo so nameravali ustanoviti v Zagrebu svojo oblast, ki bi bila odvisna le od cesarja. Sami bi pobirali dajatve in davke ter skrbeli za obrambo meje. Uporniško vojsko so razdelili na tri oddelke, ki bi v raznih smereh zbirali upornike. Pri izdelavi vojaškega načrta so uporabili znanje, ki so ga pridobili kot vojaki v obmejnih trdnjavah. Fevdalna vojska je hitro zadušila upor. Hrvatska banska vojska, okrepljena s četami iz obmejnih trdnjav, je popolnoma potolkla glavno uporniško skupino v Stubici (9. februarja).

Najstrašnejša usoda je doletela uporniškega vodjo Ambroža Gubca. Ujeli so ga in privedli v Zagreb, kjer so ga 15. februarja 1573 kronali za »kmečkega kralja« z razbeljeno železno krono in ga potem razkazovali kot nekako pustno šemo po zagrebških ulicah. Krvniki so pred množico z razbeljenimi železnimi kleščami trgali Gubčevo telo. To krvavo »pustovanje« se je končalo z raztelesenjem kmečkega vodja.

Kmečki upori so se nadaljevali še do leta 1848, vrstili so se skoraj nepretrgano, omejeni na posamezna zemljiška gospostva ali skupine krajev. S svojo revolucionarno silo so nosili v sebi splošno človeško stremljenje po svobodi. Zato so v srcu slovenskega naroda živeli skozi stoletja, vplivali na vse pomembne strani slovenskega narodnega razvoja in pomenili kažipot upornim izkorišćanim množicam.

Ivan Grobelnik

Pripravljamo krstno uprizoritev nove komedije Ervina Fritza »Kralj Malhus« v režiji Francija Križaja. Komedija bo dobrodošla v času pred novim letom, razveseljevala bo v dolgih zimskih večerih ... in še to: pokrovitelj predstave bo TOPER. Njegova je tudi kostumska oprema. Svojevrstna novost: modno kreatorске domislice, vključene v koncept uprizoritve! Kostumografka Vida Župan-Bekčičeva, scenograf inž. Viktor Molka.

»Igra o zmaju« Jura Kislingerja, ki smo jo krstili že v samem začetku sezone, bo zavoljo kontinuitete igrana vsak ponedeljek, zeleno luč za neprekinjeno igranje pa bo dobila sredi decembra, ko bo vključena v novoletno praznovanje dedka Mraza. Šole in kolektive prosimo, da izkoristijo čas pred Novim letom in naročijo ponedeljkove predstave. Pa še ceneje so.

Delovne organizacije vabimo, da vključijo v svoje praznovanje obletnic kmečkih uporov naš recital »Za staro pravdo«, ki smo ga pripravili prav v ta namen. Recital smo že namenili vsem mladinskim abonmajem.

Gledališki list Slovenskega ljudskega gledališča Celje. Sezona 1973-74, št. 4. Četrta premiera v sezoni. Za staro pravdo. Premiera 16. oktobra 1973. Predstavniki: upravnik in umetniški vodja Bojan Stih. Urednik: Janez Zmavc. Naklada 700 izvodov. Cena 2 dinarja. Tisk AERO, kemična in grafična industrija Celje.

Po mnenju sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/73 z dne 28. maja 1973 oproščeno plačevanja temeljnega davka od prometa proizvodov.

PRAVILNI NASLOV ZA DENARNE ZADEVE

Ljubljanska banka

PODRUŽNICA CELJE

Veleblagovnice

Ljubljana
Kočevje
Škofja Loka
Velenje

aero

aero

aero
